

EL MIRALL

Núm. 146

3,01 EUR

Dossier

*El llegat jueu
a les Balears*

Notes Literàries

*Joaquim Verdaguer,
el «best-seller»
mallorquí*

Itineraris

*J. M. Coetzee:
un escriptor
sud-africà
extraordinari*

Programa d'activitats educatives

Curs 2003/2004

Informació i inscripcions

EQUIPAMENTS

Escola del Medi can Tàpera, sa
Canova i Centre de Cultura
"SA NOSTRA"
tel. 971 401001

Museu Balear de Ciències Naturals i
Jardí Botànic de Sóller
tel. 971 634064

La Trapa
tel. 971 728037

Observatori Astronòmic de Mallorca
tel. 971 513344 / 649 997752

ACTIVITATS A LES PITIÜSES

Es Amunts. Vida, cultura i paisatge
tel. 971 390674

ACTIVITATS A MENORCA

Etnobotànica a les Balears
Ciutadella: tel. 971 480686
Maó: tel. 971 366854

ACTIVITATS PER TREBALLAR A L'ESCOLA

Illes Balears
tel. 971 401001

Per a més informació:

www.sanostra.es

"SA
NOS
TRA"

CAIXA DE BALEARS

Fundació
"SA NOSTRA"

EL MIRALL

Universitat de les
Illes Balears
Servei de Biblioteca i
Documentació
Edifici Guillem Cifre
de Colonya

EDITORIAL

EL TARANNÀ DEL NOU GOVERN

4

DOSSIER

EL LLEGAT JUEU A LES BALEARS

5

NOTES LITERÀRIES

LLORENÇ VICH. JOAQUIM VERDAGUER, EL «BEST-SELLER» MALLORQUÍ

26

LLIBRES

BIEL MESQUIDA. J. M. COETZEE: UN ESCRIPTOR SUDAFRICÀ EXTRAORDINARI

28

LA BOTIGA

CAN MANRESA I FORN CREMAT

30

Foto del llibre Judios y descendientes de judios conversos de Mallorca, de Mascaró Pasariús.

REVISTA CULTURAL
octubre de 2003 · Núm. 146

Edita:
OBRA CULTURAL BALEAR
Publica:

Associació EL MIRALL
C/ de la Impremta, 1, pral. 2a
07001 Palma

President: Ferran Gomila
Editor: Antoni Mir

Producció, administració i
publicitat:

C/ de la Impremta, 1, pral. 2a
Tel.: 971 72 59 37

Telefax: 971 71 93 85
Apartat de correus 179
07080 Palma

Delegació a Barcelona:

C/ de la Montcada, 20
(Palau Dalmau)

08003 Barcelona
Delegació a València:
C/ de Moratín, 15
46001 València

Web i adreça de l'OCB
a Internet

<http://www.ocbweb.com>

Correu electrònic:
ocb@ocbweb.com

Director:
Jaume Lladó

Redactora en cap:
Joana Mas

Secretari de redacció:
Tomeu Martí

Consell de redacció/
col·laboradors

Gaspar Valero
Antoni Oliver
Biel Mesquida
Pere Rosselló Bover
Antoni Mir
Antoni Llompart
Joana Mas
Pep Minuesa

Publicitat: Santi Adrover

Els articles publicats en
aquesta revista expressen
únicament l'opinió dels autors.

Coberta:
Rafael M. Mateo

Fotos: Pep Pastor

Disseny: Marco Spinazzola

Maquetació i fotocomposició:
Ecogràfic

Impressió:

Xisco Arts Gràfiques
C/ del Baix Riera, 1-A, Palma
Tel.: 971 47 57 54

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

5106606325

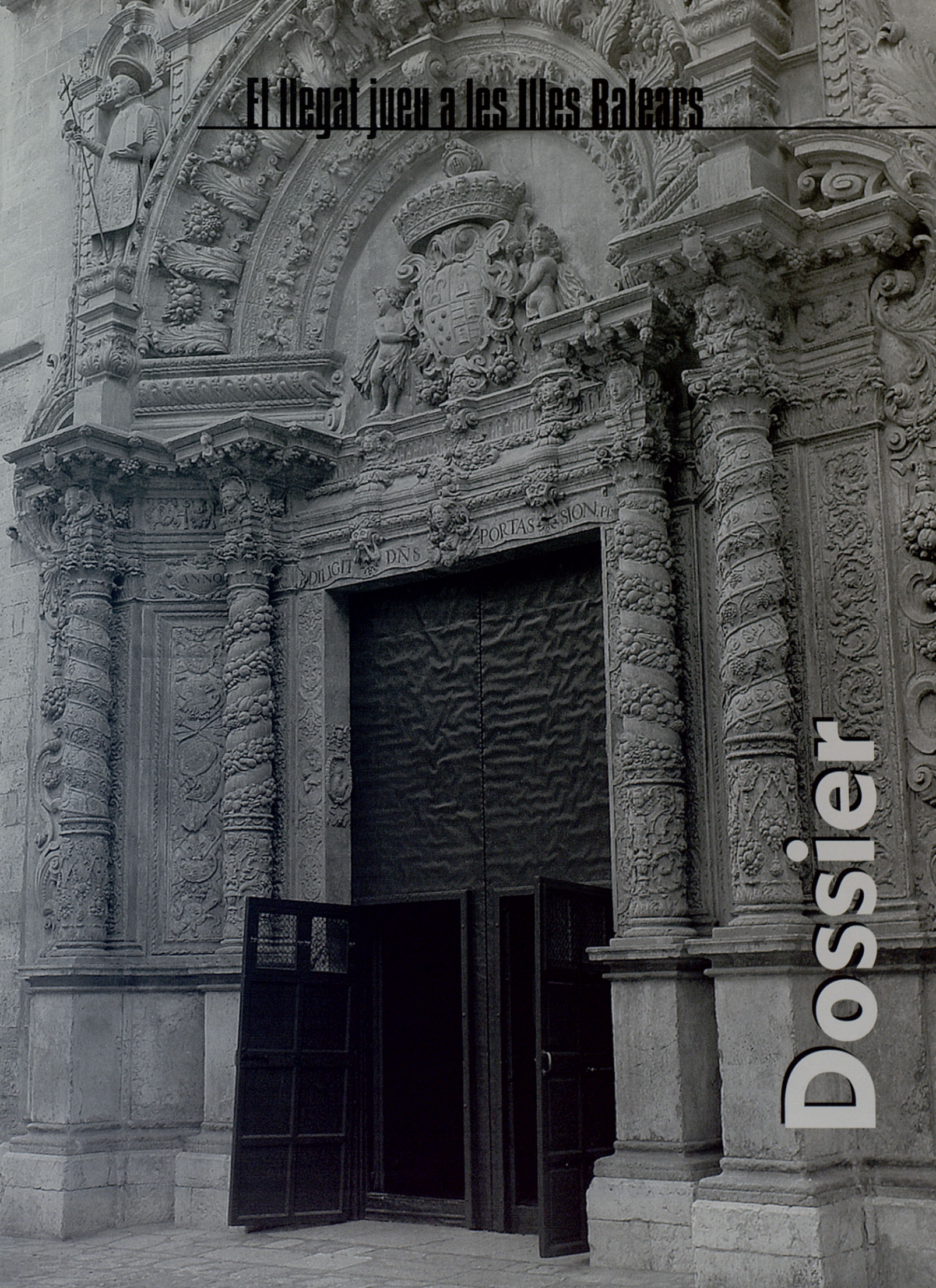
TVB, només en català

El president del Govern de les Illes Balears, el conservador Jaume Matas, ha tornat a sorprendre amb el seu afany de *globalitzar* el castellà a l'arxipèlag balear. Aquesta vegada ha tocat el torn a la futura Televisió Autònoma de les Illes Balears (TVB), ara que ja sembla possible, 18 anys més tard de promoure la llei per a la creació de l'ens autònom públic balear de ràdio i televisió i també de reservar l'espai radioelèctric per a aquesta finalitat.

El cap de l'Executiu balear ha dit que la TVB «serà un canal bilingüe que actuarà en defensa de la nostra llengua i la nostra cultura, però sempre des del respecte i la tolerància». Des de l'inici d'aquesta legislatura, el nou govern ha llançat un missatge que pot alterar el model de convivència lingüística acordat amb l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears, basat en la doble oficialitat. En aquell model, el castellà hi és oficial en tant que és llengua de l'Estat i el català en tant que és llengua pròpia de les Balears, però l'única que necessita d'una llei específica de protecció, aprovada el 1986, és la llengua catalana. El nou Executiu propugna un model en què es tractin per igual les dues llengües, obviant que el castellà té tot l'Estat espanyol i un caramull d'estats arreu del món que li donen suport, doblers i promoció, mentre que el català només té les institucions catalanes, valencianes i balears per promoure'l, una raó de pes perquè les institucions d'aquest país dediquin el gruix dels seus recursos i esforços a promoure el català.

Sense un projecte professional, ambiciós; sense sentit de país; sense un compromís amb la societat balear i la seva identitat com a poble; qualsevol projecte audiovisual partirà amb defectes de partida, sense gas, viciat.

La televisió autònoma de les Balears ha de ser una televisió de qualitat i en llengua catalana, per vertebrar el país pluriinsular que tenim, per promoure la indústria audiovisual illenca, per promoure models d'ús lingüístic. Altrament, no es justificaria una inversió de cabals públics tan important.

El llegat jueu a les Illes Balears

Dossier

La cultura jueva a les Balears i els descendents de conversos

MIQUEL FERRÀ I MARTORELL

En aquestes darreres dècades s'han anat enderrocant els tabús tradicionals i ja només els investigadors miren de fit a fit la nostra història per trobar la veritable identitat del poble hebreu entre les altres ètnies illenques.

Reconeixem d'una vegada i per sempre els pecats d'intolerància dels nostres avantpassats: quan una societat tancada i provincial presumia de sang pura i condemnava els descendents de jueus conversos a la categoria d'habitants de segon ordre que trobaven pertot arreu el menyspreu i el rebuig.

La documentació ens parla ja de presència jueva en el segle V, en temps del bisbe Sever de Menorca. És de justícia afirmar que la presència dels jueus omple una àrea notable de l'estructura econòmica, cultural i artística de la nostra societat medieval, puix que els trobam com a mestres de la banca

i del comerç, la cartografia i l'astrologia, l'alquímia i la medicina, l'orfebreria i les arts industrials, la poesia i la filosofia. El calls de Ciutat de Mallorca eren el nucli d'una intel·lectualitat extraordinàriament diversa. I aquesta manifesta intel·lectualitat obre camins al món del Renaixement des d'aquesta terra nostra.

No és exagerat dir que cartògrafs com els Cresques o els Valseca tingueren una projecció nàutica universal i foren un important graó en el predescobriment d'Amèrica. Alhora hi havia metges com Aaron Abdalhac, Aaron Cohen, Astruc Zemah Duran, Astruc Duran,

Lesglésia de Monti-sion fou una sinagoga.

Bonanat Julià, Cresques Ferrecel, Cresques Helies, Ferrer Cresques i més personatges d'aquest ofici en una llarga nòmina en què podem incloure, fins i tot, una metgessa, na Gog. I poetes com Mossé Gabbay, Mossé Remós i Isaac ben Natan, entre d'altres. Potser el més famós que destacà en els dos camps del saber fou el rabí Simó ben Tsémakh Duran, metge i polemista.

Pel que fa als banquers i comerciants, autèntic motor de l'economia illenca fins al segle XV, són nombrosos en els papers de la nostra antiga administració pública. Però tot aquell món començaria a caure definitivament en l'assalt al call de Ciutat el 1391. Seguiren més pogroms, el darrer, al barri de la Plateria, poblat de descendents dels jueus conversos, el mes de novembre de 1823.

De tot plegat en tenim una herència tan clara com quasi desconeguda. La resta, no menys important, és *arqueologia*, això vol dir que tenim per llegat la morfologia dels carrerons del call de Palma, amb el vestigi arquitectònic de portes i finestres tapiades i racons ben evocatius. Es conserven en el tresor de la Seu els *rimmonim* i en el Museu de Mallorca els capitells d'algunes columnes que varen pertànyer a la sinagoga del carrer de Sant

Bartomeu, on hi ha avui la sucursal del Banc d'Espanya, així com ceràmiques amb l'estel de Daviu i altres peces curioses d'orfebreria, una tradició fins ara molt pròpia

dels xuetes i que es perllonga fins avui dia amb la seva qualitat de reconeixement universal.

Sembla, per altra banda, que la Sinagoga de Monti-sion, sobre la

La sinagoga de Monti-sion tenia l'entrada pel carrer del Vent.

EL MIRALL amb el suport de

Generalitat
de Catalunya

Els robols tenen el seu origen en les borekes sefardites.

qual s'erigí l'església barroca de la mateixa advocació, després de ser consagrada com a temple catòlic dels conversos fins al segle XVI, devia tenir la seva entrada pel carrer del Vent, dirigit el seu cor vers Jerusalem. Observant els murs de l'obra vella en aquesta via i que foren aprofitats per bastir l'edifici nou, hi descobrireu alguns arcs que tindrien el seu origen en aquella façana desapareguda. Pel que fa a la tradició literària oral, és una mostra ben eloqüent que una de les rondalles mallorquines de mossèn Alcover es correspongui amb un

dels contes del Talmud.

Seran també petjades illenques d'aquella cultura algunes especialitats gastronòmiques, en tots els casos actualment contaminades per evidents afegits, no *koscher*. Així podríem estar quasi segurs que les ensaïmades tenen el seu origen en les *bulemes* sefardites, i els cocarrois i els robols, en les *borekes*. També podem esmentar les panades pasquals i, si m'apurau, les orellanes són una variant de les orelles d'Aman, i, sens dubte, els cresells en forma de rosa o de cor són de segell salomònic.

I la música? I els balls? Tenim constància que s'han conservat les cançons de noces medievals dels jueus catalans. Però els investigadors trobarien potser la petjada musical juevomallorquina a Orà, com a conseqüència d'aquella forta emigració/fugida d'hebreus mallorquins a la ciutat algeriana, a començament de la XV centúria. Potser allà, en aquella comunitat, es podrien recollir *mostres* del que es cantava i ballava aquí. Difícil però possible.

***Miquel Ferrà i Martorell és escriptor.**

Els «rimmonim» i el seu possible origen mallorquí

MARINA FERRÀ HAMELYNCK

La forma de torrellons dels *rimmonim* que actualment estan exposats al museu de la Catedral de Palma va ser introduïda al segle XIII i la trobam a molts de rotllos sefardites de la Torà. El seu estil recarregat i oriental s'assembla al de les cresteries de l'església de San Juan de los Reyes de Toledo, principal centre cultural judeocastellà, i d'altres poblacions, com, per exemple, Girona, Ribadavia o Còrdova (detall comentat ja per Antoni Gaudí quan planejava la reforma de la Catedral).

És una possible hipòtesi (encara que presa amb emperons i nombrosos dubtes per segons qui) que després de pertànyer a qualche sinagoga de Ciutat, i una vegada desapareguda com a oratori jueu durant

els darrers avalots al call el 1435, passassin a formar part del patrimoni diocesà.

La paraula *rimmonim* fa referència a dos bessons de la Bíblia: Tabrimmon (Llibre III dels Reis 15,18) i Hadadrimmon (Zacaries 12,11) i en un sentit metafòric s'empra per designar les magranes que simbolitzen els fruits de l'arbre de la vida (representat per les dues tiges cilíndriques on s'enrotllen els pergamins, el Pentateuc cristià o els cinc llibres escrits per Moisès o Moixè: Gènesi, Èxode, Levític, Números i Deuteronomi).

En el cas d'altres llibres de la Bíblia, com els dels Profetes, dels Reis, de la Saviesa, Càntic dels Càntics, el d'Ester, els Salms, etc., els pergamins s'enrotllen

sobre un sol rodet. Al voltant del Pentateuc i de la revelació tramesa a Moisès giraria tota la religiositat jueva, és per això que se'n remarcaria la importància enfront d'altres obres sagrades però d'importància menor. En aixecar els Sagrats Pergamins, els rabins o mestres de la Llei pronuncien un prec que fa referència a la felicitat de totes aquelles persones que segueixen els preceptes (Mitzvòh) de la Llei (Torà). Les inscripcions hebrees que apareixen en els *rimmonim* varen ser estudiades per Moisès Schwab, conservador honorari de la Biblioteca de París, el 1907. Schwab es va callar algunes paraules i capgirà l'ordre de les que interpretava, però va donar la clau de la solució, que el pare Oleza, que les investigava per encàrrec del secretari de cambra del bisbe Campins, va saber aprofitar comparant les inscripcions amb els Salms 18,8-12:

La Llei (Torà) del Senyor és immaculada, i converteix així les ànimes.
El Testimoni (Hedut) del Senyor és fidel i dóna saviesa als petits.
La Justícia (Phiqudde) del Senyor és recta i dóna goig al cor.
El Clars Preceptes (Mitzvòh) del Senyor omplen de llum la consciència.
El Temor (Yrfah) del Senyor és etern, pur i sant.
Els Judicis (Misphete) del Senyor són veritat; per si mateixos es justifiquen; són més cobdiciables que l'abundància d'or i pedres precioses, més dolços que la mel i el rusc. Per això el teu servent els guarda, i en seguir-los resta abundantment recompensat.
Les paraules entre parèntesis són les que figuren als *rimmonim* i es corresponen als distints substantius que defineixen la Llei. Seguidament hi ha una frase clarament perceptible: «Helu harimmonim qoddesh la III», és a dir, 'Aquestes són les magranes consagrades a Déu.' El que resulta segur és que tant el mot *Déu* (*Iahveh* = tres iods seguides) com la fórmula *amén* (*nun* o *ena*) s'han abreviat. Se sap que és *amén* per la disposició que tenen les enes a la fi de cada una de les inscripcions, al final del salm i en acabar la fórmula precedent.
És sabut que com a mesura de protecció els savis jueus empraven codis cabalístics secrets, tal com ens comenta Ricardo Barnatan a la seva obra *La càbala*,

una mística del llenguatge, el qual ens descriu tres claus que s'empren de forma quotidiana: la *gematria* o aritmètica (en què sumant i restant les lletres que es corresponen amb els números a l'hebreu es poden formar distintes paraules), el *notarikon* o de les sigles i el *temura* o l'alteració de l'ordre de les lletres. S'ha de dir que tots tres es poden emprar al mateix temps i que n'hi ha d'altres que suposen la mescla de diversos idiomes (l'arameu amb l'hebreu, per exemple). Sembla, doncs, que en les inscripcions dels *rimmonim* es pogueren haver emprat els tres codis rabí-nics que R. Barnatan cita a la seva obra, i a més combinats. Als anells que uneixen les magranes a les vares es pot llegir «bekenesset haiehuda» i «camerota tzur amén», és a dir, que «la Sinagoga jueva [*Camerota*] sigui roca. Amén.»

Camerota bé podria ser *ziutatdemaiurqa*, o *malequt maiurqa* (aquesta darrera fent al·lusió indirecta a la protecció reial de la comunitat jueva o aljama). La frase sencera, tot fent una hipòtesi del seu probable significat, es podria desenvolupar així:

«haknesset haiehuda beziutatdemaiurqa haar tzion lauri berrakha beihvh amén.»

A part d'una alteració de l'ordre de les lletres i de l'abreviació de qualche paraula podem trobar metàfores que ens ajuden a entendre millor el text; com, per exemple, *roca* fa referència a la força protectora, purificadora, aclaridora i salvadora que té la Llei en ser impresa en foc sobre pedra (dos elements de la natura que ben mirat transmeten la idea d'eternitat).

La *llum*, la muntanya del Sinaí, ens suggereix també la idea sempre present del retorn a Jerusalem, tot fent referència a una altra muntanya, Sió.

Així doncs, el fragment que hem deduït, bastant subjectivament, es podria traduir així: «Que la sinagoga de Ciutat de Mallorca Montisió estigui protegida (beneïda) sempre per la claror de la Llei de Déu. Amén», la qual cosa ens suggereix que cada pic que els rabins aixecaven els rotllos de la Llei cridaven l'atenció dels creients cada dissabte, i pregaven perquè l'Altíssim concedís la salvació i la protecció divina a tota la comunitat.

Itinerari quasi imaginari per l'antic call de la Ciutat de Mallorca

ROSA PLANAS

Cal veritablement un esforç de la imaginació per reconstruir mínimament el que va ser l'antic call de la Ciutat de Mallorca, ja que malauradament res físic no se n'ha conservat, tret del traçat dels carrers i els emplaçaments (a vegades més intuïts que no demostrats). Sols la història, a través de documents episòdics, ens parla de la realitat tangible d'una ciutat que, durant segles, va tenir un dels calls més importants de la Mediterrània occidental.

Lamentablement, la secular falta de respecte cap a les cultures diferents ha tingut com a resultat aquesta allisada de la superfície urbana, conseqüència d'una destrucció que afecta també la cultura islàmica de Palma.

L'arribada dels jueus a l'illa, com al conjunt de les Balears, es remunta a l'època romana. Probablement hi arribaren en grups de comerciants per instal·lar petites agrupacions de caràcter mercantil. Sabem per l'epístola del bis-

Carrer de Sant Bartomeu, antic call menor.

be Sever, de Ciutadella de Menorca, que al segle V hi havia una important comunitat a l'illa de Menorca, comunitat que es convertí al cristianisme massivament en una de les primeres conversions d'aquest tipus de què es té record a Europa. A Mallorca, hem d'avançar una mica més en el temps per tenir notícia

d'assentaments jueus importants. La narració de la croada catalanopisana de 1115 ens parla sobre l'existència de grups jueus organitzats a la madina musulmana. Quan es produí l'entrada del rei Jaume I a la Ciutat de Mallorca, a través d'una de les portes, anomenada Pintada, la llegenda conta que

li sortiren a l'encontre un grup de jueus que es planyien davant seu. El rei, generós amb les minories, els prometé protecció i respecte a les seves vides i béns. A partir d'aquí l'existència dels jueus de la Ciutat de Mallorca ve confirmada per diferents documents.

La comunitat que trobà el rei En Jaume residia a la part alta de la ciutat, vora el palau dels valís, al recinte de l'Almudaina. El call s'assentava a l'emplaçament que avui ocupa el carrer de Palau, des de les arcades fins al Palau March. Més o menys en el punt on comença el carrer que du fins a la catedral, s'hi alçava l'anomenada porta dels Ju-

Carrer de la Posada de Montserrat.

Carrer d'en Conrado.

1 La porta dels Jueus ha de ser l'anomenada posteriorment volta Pintada, que creuava el carrer del Palau just a l'alçada de la mitgera dels edificis de l'Ajuntament i del Consell Insular de Mallorca. (M. Riera Frau, p.87).

Roldan

C/ Eusebi Estada, 66 - 68
07004 Palma de Mallorca
Tlf. 971 763 666 - Fax 971 763 667
Internet: <http://www.roldan.es>
e-mail: roldanib@roldan.es

Cream espais per conviure

Certificat de
Qualitat
ISO 9001:2000 Nº 02.05074

eus,¹ i el recinte transcorria entre aquest espai i la muralla que formava l'extrem de l'actual carrer de Conqueridor. Els jueus aquí instal·lats pertanyien a les classes adinerades i il·lustrades, i es dedicaven a

privilegis atorgats pel rei Jaume I. Aprofitant el fet que s'havia de construir l'església i el convent dels frares dominics, s'assignaren uns terrenys dintre de la ciutat perquè els jueus hi construïssin el seu nou call. L'any 1296 els frares predicadors començaven la construcció de la seva monumental església.

Posada de Montserrat (probablement era el carrer major del call) i els també actuals de Monti-sion i Sol. El call major comptava amb una sinagoga (dita també Major) en distinció d'altres sinagogues de menys importància, fins i tot privades, que hi devien coexistir. Fonts públiques, forns de pa, carnisseria, hospici, escoles i altres institucions pròpies feien part d'aquesta jueria incipient però ben equipada que esdevindria amb el temps nucli de residència d'una de les comunitats més importants de la Mediterrània. Una de les sinagogues es va aixecar en el solar que avui ocupa l'església de Monti-sion i, segons contenen les fonts de l'època, era molt proporcionada i bella. Però aquesta sinagoga els fou confiscada l'any 1315 i convertida en església cristiana, anomenada de Santa Fe. La situació poc oportuna de la nova església va fer que els jueus demanassin al rei que fos tancada al culte públic. D'aquesta manera, després d'algun temps de negociacions i d'estira-i-arronses, els va ser concedit que una nova Santa Fe, situa-

El call s'assentava a l'emplaçament que avui ocupa el carrer del Palau

fer feines qualificades relacionades amb l'escriptura i amb el càlcul, a més de ser administradors de finques, algunes de les quals eren de la seva propietat. Un segon grup de jueus artesans residia a la futura porció de Nunó Sanç, i comprenia, entre d'altres, l'actual carrer de Sant Bartomeu. Aquesta segona ubicació fou l'origen de l'anomenat call menor.

Aviat el primitiu nucli jueu de l'Almudaina quedà petit a causa de l'increment de la població i dels nous grups que arribaren, atrets pels

El lloc escollit pels jueus, en substitució de l'antic, estava situat entre les portes de la Calatrava, Santa Fe i del Temple. Jaume II els va concedir els terrenys a perpetuïtat, amb el dret de comprar solars i bastir-hi cases en el cas que els quedàs petit.

Malgrat barrejar-se opinions divergents,² tots els autors coincideixen a dir que l'anomenat call major de la Ciutat de Mallorca formava un perímetre bastant ampli que abastava la zona de la Calatrava, el Temple i també els carrers actuals de la

Carrer d'en Rubí, 5
Tel. 71 38 21
07002 Palma (Mallorca)

LLIBRES DE TOTS
ELS PAÏSOS
CATALANS

LLIBRES INFANTILS
I JUGUETES

LLIBRES DE TEXT

DISCOS I CASSETTES

SERVEI
DE LLIBRES
ESTRANGERS

Pianos Can Garcias

Des de 1951

Pere Josep Garcias
Pianer

Reparació, Restauració i Afinació

Venda i Lloguer Opció-Compra

Assessoraments - Transports

Joan Maura, Bisbe, 10
07005 · Palma de Mallorca
Tel./Fax: 971 462 016 · Mòvil: 607 891 930
www.lasguias.com/pianosgarcias

Carrer de les Escoles.

da fora del call i prop de la porta del Camp, fos construïda per substituir la primera. L'església, que correspon a l'actual del mateix nom, va ser pagada amb els doblers dels jueus. L'antiga sinagoga, però, mai més no va tornar a ser utilitzada com a tal, cosa que comportà l'existència d'altres llocs de culte, més o menys encoberts i privats, on els jueus mantingueren viva la religió fins a la conversió definitiva situada devers l'any 1435.

Per desgràcia nostra, sols recorden el recinte del call i d'algunes de les seves institucions els noms d'uns

quants carrers que sortosament han sobreviscut fins als nostres dies. Cap inscripció, cap senyal física, cap pedra o escriptura resta d'aquella important comunitat. No sabem ni l'emplaçament dels banys públics, ni dels cementiris (tret d'algunes referències poc aclarides);³ tampoc no ha sobreviscut cap ornament de la seva més que notable i luxosa sinagoga major... Tot ens ho hem d'imaginar, tot ho hem

de deixar a l'esforç de la nostra intuïció. Però cal preservar, com la darrera petja de la presència jueva medieval a la nostra ciutat, el traçat dels carrers. Fins i tot s'han de conservar els carrerons insignificants,

alguns sense sortida, que formen part de l'estructura medieval d'una part considerable d'aquesta zona del barri antic. Les intervencions agressives i poc respectuoses poden fer malbé les darreres miques que ens en queden. Tenim l'obligació de conservar per al segle XXI aquest llegat urbanístic i mantenir viu el

El nou call estava situat entre les portes de la Calatrava, de Santa Fe i del Temple

² Vegeu A. Pons, L. Isaacs, J.M. Quadrado, M. Riera, D. Zaforteza, G. Alomar, J. Riera Sans, G. Llompert, etc. autors que han tractat de l'antic emplaçament del call Major, però que en alguns aspectes han mostrat divergències importants.

³ "El desentierro del caballero Agustín Serralla de su sepultura de Santo Domingo, al que aborrecían, y cuyo cadáver quemaron en las afueras de la puerta del Campo, en los terrenos que habían sido cementerio judío".

record d'una de les comunitats més reeixides. Figures com Simon ben Xemà Duran, Moisès ben Maimó – més conegut com Lleó Mosconi –, Abraham i Jafudà Cresques, exigeixen, a més d'un simple rètol que els

On avui hi ha el Banc d'Espanya hi havia una antiga sinagoga.

recordi, que es preservi el lloc on van viure i on van assolir el seu renom com a científics, teòlegs o metges.

El call major no va ser l'únic de la ciutat, del seu nom ja se'n de-

riva l'existència d'un altre lloc de residència dels jueus, anomenat en els documents call menor. Aquest s'ubicava a l'actual carrer de Sant Bartomeu i ocupava part de l'espai de Jaume II i del

carrer de les Monges. Coexistí amb el call major, i fins i tot, va tenir la seva sinagoga. L'església de Sant Bartomeu, avui desapareguda, que va ser reutilitzada per les monges de la Misericòrdia que bastiren el seu convent just al seu costat, sembla haver estat en orígens una petita sinagoga que era el lloc de culte d'aquest call menor. No s'ha pogut establir l'antiguitat d'aquesta jueria, però és tant o més antiga que la del call major. Tampoc no se sap si s'havia separat de l'altre per motius de culte (recordem que hi havia, i hi ha, diferents rituals entre els jueus de diverses procedències), o per qüestions d'agrupament gremial (botigues d'artesans). Si més no caldria conèixer quan va desaparèixer, ja que no va ser atacat al mateix temps que el major, l'any 1391.

Per acabar, parlarem també d'un carrer situat a la parròquia de Santa Creu, molt a prop del port i les drassanes, que durant una bona part del segle XV va dur el nom de carrer dels Jueus. Aquest nom fa pensar en un assentament limitat, on devien residir, tal vegada esporàdicament, mercaders i negociants que havien de controlar les mercaderies que circulaven per la Mediterrània. Amb aquest breu i concentrat repàs pels calls de la Ciutat de Mallorca, volem incidir una vegada més en la necessitat de preservar les restes que queden i encoratjar l'estudi dels possibles descobriments arqueològics que encara s'han de fer. La memòria és un actiu, l'oblit una vergonya.

**Viajes
MARTEL S.A.**
CIBAL 021

SOL-LICITAU INFORMACIÓ:

C/ Oms, 50 Palma - 971 723842
ventas@viajesmartel.com
C/ Carlos III, 22 Eivissa - 971 312472
booking.ibz@viajesmartel.com
C/ Mª Luisa Serra, 30 Maó - 971 367013
martelme@viajesmartel.com

ESPECIAL PONT DE LA CONSTITUCIÓ

SORTIDES DES DE PALMA. VOLS DIRECTES

VENÈCIA	del 05 al 08 Des.	390,00 Euros
FLORÈNCIA	del 05 al 08 Des.	399,00 Euros
MALTA	del 05 al 08 Des.	348,00 Euros
BERLÍN	del 05 al 08 Des.	383,00 Euros
TENERIFE	del 05 al 08 Des.	388,00 Euros

ESPECIAL VOL DIRECTE A ISTANBUL

DEL 22 AL 30 NOV. ISTANBUL+CAPADOCIA	399,00 Euros
--------------------------------------	--------------

Nota: els preus no inclouen taxes d'aeroport.

Informes i reserves: OMS, 50 B. Box 696 · 07003 Palma (Mallorca)
Tel. 971 72 38 42 · Fax 971 72 69 42 · <http://www.viajesmartel.com>

Algunes reflexions sobre els malnoms dels xuetes de Mallorca

ROSA PLANAS

El nivell d'acceptació que ha assolit un llibre com el dels malnoms dels xuetes de Mallorca, a banda d'omplir-me de satisfacció com a autora, desvetlla la importància que hom concedeix a la història en la seva faceta més humil i a la vegada més ignota, com és la dels personatges, sovint anònims i inèdits, que pul·lulen entre les pàgines del llibre. El malnom, identificador extralegal de les persones, requereix una fase d'elaboració social i lingüística prou interessant com per merèixer l'atenció dels especialistes en ambdues matèries.

El malnom és propi de totes les societats i el seu ús històric es palesa des de l'antigor. Però poques vegades s'ha donat un cas de concentració urbana que ha permès fer un seguiment durant un període cronològic de segles. Aquest cas és el que s'estudia en el llibre *Els malnoms dels xuetes de Mallorca*, i el tall cronològic parteix de final del segle XVII (amb algunes excepcions) fins aproximadament principi del XX.

L'estudi permet d'esbrinar l'enteixinat social, humà i onomàstic d'una microsocietat tancada, sovint endogàmica, que es movia en unes coordenades espacials ben limitades, l'anomenat antigament barri del Segell, i que comprèn els actuals carrers de la Bosseria, de Colom, de Jaume II i tots els envitricollats (llavors encara ho eren més) segments que la transiten. El cas dels xuetes és un cas excepcional de conservació d'uns trets d'identitat que han fet sobreviure, dintre d'una societat antagònica i distinta, les característiques d'un segment de la població urbana que va ser apartada de llurs drets per causes religioses, polítiques i econòmiques.

El terme *xueta* ha estat utilitzat com a arma lingüística amb el valor d'un insult terrible que feia que la persona així anomenada se sentís automàticament en inferioritat de condicions. El valor paradigmàtic de l'ús dels malnoms entre els xuetes de Mallorca es deu principalment a les causes següents:

- La seva llarga durada en el temps.
- La incorporació del malnom en la cadena onomàstica legal i, en alguns casos, la substitució d'algun dels dos llinatges pel corresponent distintiu extralegal.
- La seva incorporació en la toponímia urbana, per la qual arribà a designar indrets de la ciutat: carrers, cases, illetes, botigues...
- La variació formal, representada per canvis notables en la grafia, que fan modificar el significat del malnom a través de la història.

La botiga Can Bet, el carrer de la Bosseria de Palma.

Restes de l'antic barri del Segell.

Aquestes són algunes de les característiques més importants que, tot seguit, miraré d'exemplificar de manera breu però clara.

1) El tema de la durada cronològica es destaca perquè permet d'assolir uns valors d'estabilitat que, en algunes ocasions, consoliden l'ús del malnom transformant-lo en llinatge. D'altra banda, la llarga vida d'alguns d'aquests identificadors, per exemple *Bitla*,

malnom associat a Cortès, que es remunta a final del segle XVII i roman viu fins pràcticament els nostres dies, assegura la memòria de la pertinença a un clan familiar que es conserva en el temps amb l'estructura invariable que ha consolidat la tradició: uns determinats noms de fonts lligats a un llinatge i a un malnom.

2) La incorporació del malnom en la cadena onomàstica, sovint des-

plaçant un dels quinze llinatges xuetes, té la importància d'oferir una perspectiva de primer orde sobre la formació de nous llinatges en època relativament moderna. És el cas de llinatges com *Valentí*, *Rei*, *Enric*, *Maura* i d'altres, el naixement dels quals es pot datar a partir d'unes fonts escrites documentals que els associen indiscutiblement a clans xuetes.

3) La utilització dels malnoms per retolar algunes botigues, i també per anomenar alguns carrers o illetes de cases, és un altre dels aspectes estudiats i que han tingut una repercussió demostrada. La illota de la *Viuda Cera* en el carrer de l'Argenteria, el petit carreró d'*Enric*, actual travessa de Colom, el forn de *Can Cetre*, les botigues de *Can Leita*, *Can Bet*, *Can Bou*... són alguns exemples de com l'empremta dels malnoms arriba fins als topònims de la ciutat i ajuda a configurar part del mapa urbà.

4) La variació formal a través del temps és un altre dels aspectes que cal tenir en compte a l'hora d'estudiar els malnoms. Així, malnoms que en un principi presentaven una transparència semàntica esdevenen opacs amb el pas del temps fins a arribar a canviar el seu significat. Exemples com *Enric* que travessa etapes on apareix com *Anrich*, o *Enrique*; *Sera*, que patirà transformació en *Serra*, i fins i tot, *Serrà*; o *Sorra*, que es veurà minvat a *Sora*, són alguns casos clars en què es palesa la dificultat a l'hora d'interpretar correctament el contingut semàntic dels malnoms.

Aquests són alguns dels temes que atenyen els malnoms i que ajuden

EL MIRALL

amb el suport de

GOVERN DE LES ILLES BALEARS

Consell de Mallorca

Can Bou, al carrer de l'Argenteria de Palma.

a comprendre l'ús i la difusió que tingueren. En una societat reduïda, que repetia noms i llinatges, es feia necessària la utilització d'elements lingüístics diferenciadors entre persones i famílies. Aquesta tasca individualitzadora fou desenvolupada pels malnoms. Aplicats a individus o a famílies extenses, ajudaren a cohesionar la societat xueta entorn de determinats clans o personatges destacats, que reblaren la seva hegemonia entorn del seu propi malnom, a vegades convertit en nom de família. Exemples d'aquest paper distintiu el tenim en malnoms com *Comte*, *Moxina*, *Aiades*, *Ros*, o *Garrovi*.

D'altra banda, alguns malnoms,

extremadament ofensius i denigradors, fan pensar que alguns d'aquests identificadors extralegals foren aliens a la comunitat de descendents de conversos. És a dir, podem parlar d'un grup de malnoms (sovint individuals) que varen ser creats fora del barri del Segell i instrumentalitzats per afegir una càrrega despectiva alhora que discriminatòria sobre alguns components del col·lectiu. Casos com *en Banyes d'Or*, *en Barretot*, *en Besamorts*, *en Boxagallines*, *en Compixat*, *en Malde-mare*, *en Pixa-rayos*, *en Xavé* o *en Xuia*, poden palesar la procedència externa d'alguns dels malnoms més ofensius. Ens trobaríem,

doncs, davant un segon grup de renoms la majoria dels quals no s'han pogut relacionar amb cap llinatge i que devien estar imposats des de l'exterior del col·lectiu.

La vitalitat i pervivència dels malnoms ha fet que la complexitat a l'hora d'emprendre'n l'estudi hagi estat extrema. La creació contínua de nous motius, amb la inestabilitat que això suposa; la recuperació d'antics noms de família, que semblaven aparentment extingits, i la variabilitat de les estructures formals, amb continuats canvis de grafia, ha fet que sigui impossible donar el tema per acabat. Ans al contrari, l'estudi resta obert a les modificacions que s'escaiguin i també a l'aportació de noves dades que puguin afegir informació que aclareixi alguns significats i processos que encara avui ens són desconeguts. Si més no, la mostra prou extensa, permet d'aproximar-nos al funcionament i a l'ús dels malnoms en una societat tradicional que ha mantingut les seves senyes d'identitat a través dels segles.

***Rosa Plana és l'autora del llibre Els malnoms dels xuetes de Mallorca. Editorial Lleonard Muntaner.**

Les fotografies de l'article pertanyen al llibre *Els malnoms dels xuetes de Mallorca*.

Merceria Ca na Maria des Fil, al carrer de Jaume II de Palma.

Associació Arca-Llegat Jueu

MANUEL QUADRENY

CONFERÈNCIES

2003

Els Xuetes:
la pervivència
d'una identitat

Llegat Jueu
[ARCA]

El 26 de març de 2001, a la seu d'Arca (Associació per a la Revitalització dels Centres Antics) de Palma, es varen reunir prop d'una vintena de persones que varen acordar constituir una associació, amb personalitat jurídica pròpia, denominada Arca-Llegat Jueu, i a aquest efecte, en varen subscriure els Estatuts i varen iniciar les passes necessàries per legalitzar-la davant el Govern de les Illes Balears.

En els Estatuts es varen expressar com a objectius, entre d'altres, la protecció, la promoció i la recuperació del llegat jueu en l'àmbit de les Illes Balears, i s'hi constata el fet del desconeixement de la història jueva de les Balears, així com el perill d'oblidar i de fer desaparèixer aquest patrimoni; es tracta de descobrir una pàgina de la nostra història poc o mal coneguda, si més no desconeguda per a molts. Aquest passat ha estat només estudiat per historiadors i erudits, però no s'ha difós prou, i encara queda molt per fer. Molt ha tingut a veure en aquest estat de coses la qüestió dels descendents d'aquells jueus forçats a l'exili, a la conversió i, en alguns casos, assassinats, i que al llarg dels segles han hagut de suportar els insults i les vexacions, si bé en bona part això ha desaparegut, tot i que a vegades sorgeixen brases entre les cendres. Avui, a principi del segle XXI, es pot afrontar l'estudi del passat jueu de les Balears d'una manera que fa cinquanta anys no hauria estat possible. Enfront dels qui estan en el seu dret de no voler veure, n'hi ha d'altres que serenament, sense ressentiments ni prejudicis, desit-

gen fer llum en aquesta part important del nostre passat històric, que és patrimoni de tots.

Des del seu naixement, ja fa dos anys i mig, i amb una estimable però encara reduïda quantitat de socis i amb l'ajuda d'institucions públiques i privades (Ajuntament de Palma, Consell Insular...), s'han desenvolupat amb pocs mitjans una sèrie d'activitats incloses en els objectius de l'associació, entre les quals podem ressaltar: conferències, com ara «La família Santàngel», a càrrec del filòleg, etnòleg i historiador Joan Miralles i Montserrat; la del psiquiatra i historiador Antonio Contreras sobre «Els metges jueus a la Mallorca dels segles XIV i XV»; presentacions de

llibres, com la de *Josep Xueta* de Jaume Pomar, a càrrec dels escriptors Baltasar Porcel i Miquel Ferrà i Martorell; mostres de llibres sobre el tema jueu a Mallorca; concerts de música sefardita, com els de la cantant i etnomusicòloga Judith Cohen i el de la cantant espanyola Rosa Zaragoza; l'exposició sobre la música *klezmer*. També han vingut conferenciant de fora Mario Saban, argentí que viu a Barcelona i que és estudiós del tema dels jueus sefardites.

Una atenció especial mereix el cicle de conferències anuals que s'han fet durant els mesos de març i d'abril d'enguany, les quals desitjam dotar de continuïtat, i que han comptat amb personalitats

destacades com Antoni Serra, Leonard Muntaner, Joan Mas i Vives, Rosa Planas i Ferrer, Maria Antònia Segura Bonnín i Francesc Riera i Montserrat, al qual es va lliurar una placa en reconeixement als anys dedicats a l'estudi dels jueus conversos, guardó que anualment es lliurarà a una persona o a una institució que s'hagi distingit en l'estudi o la investigació dels jueus a les Balears i dels seus descendents.

Un altre aspecte que valorem de manera molt positiva és que l'associació serveix com a punt de trobada i de coneixement entre els socis i els membres de la comunitat jueva a Mallorca i organitza activitats conjuntes, com la cele-

“Encara queden botigues”
Casa Pomar Flores

PAPERS PINTATS I PINTURES · ARTICLES PER A ARTISTES · VASES I MOTLLURES

SANT MIQUEL, 77 - Telèfon 971 72 14 83 - Fax 971 71 93 12 · 07002 - PALMA (MALLORCA)

Arca va organitzar uns itineraris per la Palma jueva.

bració anual de la festa de *hannuka* (festa de la llum). L'any 2001 es va inaugurar amb el Museu de Mallorca l'exposició «Memòria de Mallorca», que va reunir gairebé la totalitat dels objectes relacionats amb el passat jueu de Mallorca, que, desgraciadament, no són gaires. Era la primera vegada que es duia a terme una mostra d'aquestes característiques.

Cal ressaltar la relació de l'associació des d'un principi amb la Red de Juderías de España, que té la seu a Girona i que inclou una sèrie de ciutats que compten amb un passat i un patrimoni jueu. Juntament amb aquesta entitat, anualment Palma se suma a la Jornada Europea de la Cultura Jueva, que se celebra el mateix dia en 21 països d'Europa i que a Es-

panya abraça vint ciutats. Amb motiu d'aquesta jornada es duen a terme activitats de tipus cultural, incloses degustacions de gastronomia sefardita. També hem celebrat trobades musicals entre grups de música jueva i àrab, presidides per un anhel mutu de pau i d'enteniment entre ambdues cultures. Actualment, veim com l'associació és coneguda i afrontam el futur amb optimisme. Hem estat els pioners a fer recorreguts guiats pels carrers de Ciutat, els quals ara han assumit institucions públiques amb fons de la desapareguda ecotaxa i als quals se sumará l'Ajuntament de Palma amb un conveni amb la Conselleria de Turisme, la qual cosa ens fa sentir molt satisfets i ens fa pensar que el tema està per sobre dels canvis polítics.

Ens agradaria que es fes realitat un centre d'estudis judeus de les Balears que comptàs amb un arxiu, una biblioteca, una sala d'exposicions, una sala d'actes, etc. També ens agradaria que es creàs una càtedra sobre aquest tema a la UIB i que s'incorporassin en la llista de carrers de Palma els noms de jueus mallorquins que varen destacar en algun aspecte rellevant. A més s'hauria d'estimular la recerca i la preservació de restes arqueològiques i documentals. La tasca és apassionant i reconcilia el passat amb el present i el futur. Aquest és el nostre compromís, obert a tots.

***Manuel Quadreny i Cortés és membre de la Junta Directiva d'Arca-Lleगत Jueu**

Ses Puelles
Estudi
de
Perruqueria

Carrer de la Riera, núm. 3, 1r - 07003 - Palma - Tel. 971 71 80 37

ESTOP
ESTUDIS TOPOGRÀFICS
FOTOGRAFIA-TOPOGRAFIA-PROJECTES

- Plànols Topogràfics
- Medicions
- Replanteigs
- Fotografies Aèries
- Verticals
- Panoràmiques
- Publicitat Aèria
- Peritatges
- Valoracions
- Projectes Agrícoles
- Estudis Mediambient

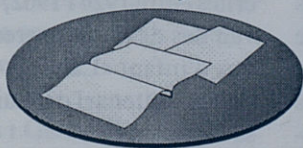
Plaça Rosselló, 4A, 3r - Tel. 971 72 33 56 Fax 971 71 89 01
www.estop.org E-mail: estop@estop.org

*! Composició Maquetació i
Impressió de Llibres i revistes !*

Disseny propi

Muntatges i Maquetació de fullets a color!

Pressupots sense compromís !

arts
xisco
gràfiques

Tel. / fax: 971 475 754

Una tria de la bibliografia recent sobre els conversos

JOSEP M. POMAR

La bibliografia sobre la qüestió dels jueus conversos de Mallorca és extensa, dispersa i desigual, fruit sens dubte de les dificultats per abordar-la i de la necessitat de fer-ho des d'òptiques i èpoques diferents

Prova d'això és que, a banda del que es poden considerar les obres de referència, treballs historiogràfics, sociològics o antropològics, autors tan distints com Blasco Ibáñez, Baltasar Porcel o Robert Graves no s'han resistit a tractar el tema.

Si descomptam *La fee triunfante*, del pare Garau, no és fins al segle XIX, primer amb les referències dels viatgers (Sand, Cortada, Sain Sauveur) i més tard amb el llibre *La sinagoga balear* i amb les polèmiques de Tarongí i Maura, en què s'inicia la llarga llista de publicacions.

El segle XX ha estat prolífic i ha produït mitja dotzena de treballs imprescindibles per aproximar-se a la comprensió del nostre particular fenomen: d'una banda, els primers treballs científics d'investigadors estrangers, fruit de la recerca als arxius i a altres fonts (Braunstein, Isaacs, Selke...) i, de l'altra, la producció local que té en Miquel Forteza i en Francesc Riera Montserrat els millors exponents.

Ha estat particularment en els darrers anys, gràcies a l'esforç d'editors locals, en especial Miquel Font i Lleonard Muntaner, en què la producció s'ha multiplicat i la reedició de treballs ha estat una constant, de manera que és mal de fer trobar un any de sequera quant a títols publicats.

La particular tria de llibres, de publicació relativament recent, és una bona mostra tant de la fecunditat com de la diversitat en els enfocaments d'un tema que ni molt manco està exhaurit.

FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps*. Volum I i II. Barcelona: UIB; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998. Col·lecció Biblioteca Marian Aguiló.

La publicació d'aquestes memòries de Miquel Forteza (Palma 1882-1969) fa cinc anys, quasi trenta després de la mort de l'autor, ha tingut un ressò escàs i injust. L'autor, poeta i enginyer, i primer president de l'OCB, va fer tremolar la Mallorca de final dels anys 60 amb la publicació d'*Els descendents dels jueus conversos*, amb la consegüent polèmica que va originar.

Forteza va deixar unes notes inacabades amb els seus records, escrites entre 1926 i 1962, que abastaven des de les primeres impressions d'infant «La mort de Maceo» fins el centenari del naixement de sa mare.

Escrites en clau costumista, però amb prosa deliciosa i correctíssima, són un imprescindible recorregut sentimental per una part de la Palma de principi del segle XX, en particular el dinàmic submón dels carrers i carrerons que van de Sant Bartomeu a l'Argenteria. Forteza, un privilegiat entre els marginats del carrer, es rebel·la contra la injustícia de la segregació, però no pot evitar ni la fina ironia ni el to sorneguer que li suggereix el fet d'observar els seus coetanis. Això no és cap impediment per transmetre l'estimació que sent pels personatges que l'envolten, els quals fa grans i, fins i tot, mitifica.

RIERA, Carme. *Cap al cel obert*. Barcelona: Edicions Destino, 2000.

Miquel Forteza.

Les novel·les de Carme Riera (Palma 1948), traduïdes totes dues al castellà, han fet més pel coneixement de la història dels conversos que tots els altres treballs plegats, sempre de divulgació limitada. *Cap al cel obert* tanca el cicle narratiu iniciat amb *Dins el darrer blau*. Mentre que aquesta entra de ple en l'època més dura de la persecució feta per la Inquisició i en la impossibilitat d'escapar al seu extens braç, la segona ens situa en el segle XIX, en què Maria Forteza, una descendent de l'Elisabet Tarongí cremada viva per la Inquisició i el retrat de la qual havia marcat la vida del seu pare, viatja a Cuba per consumir un matrimoni amb els Fortaleza, els parents que, lluny de Mallorca, s'han alliberat de l'estigma.

Escrit en l'estil fulletonesc propi de l'època, aconsegueix captar l'atenció del lector, sense entretenir-lo en detalls o embulls innecessaris.

La vida de Maria Forteza a Cuba permet a l'autora penetrar en el món de la immigració i dels odis que també provocaran els canvis revolucionaris. Maria, empesa pel destí, com el seu poble, dependrà d'aquell per deslliurar-se d'una mort que la seva avantpassada no va poder evitar.

PORQUERES I GENÉ, Enric. *L'endogàmia dels xuetes de Mallorca. Identitat i matrimoni en una comunitat de conversos (1435- 1750)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2001.

Enric Porqueres i Gené (Tarroja del Priorat 1962), *maître de conférences* a l'École des Hautes

Études en Sciences Sociales, fa una aproximació a l'endogàmia xueta utilitzant un marc conceptual i uns instruments no tradicionals dins l'antropologia del parentiu per analitzar la complexitat de les aliances matrimonials entre xuetes, molt més enllà de la simple endogàmia que es detecta des de la superficialitat.

Amb aquest complex mètode aborda la qüestió del matrimoni com a acte polític d'inclusió, de forma que conclou que els descendents dels jueus no es casen pel fet de ser-ho, ans al contrari, que ho són perquè es casen entre ells. L'anàlisi de les subendogàmies del grup el du a identificar les restriccions econòmiques, més enllà del simplisme d'orelles altes i orelles baixes, descobreix evitacions matrimonials en subgrups com els *perruques*; la subendogàmia religiosa; la subendogàmia patronímica, i la subendogàmia de parentiu. En conjunt és un treball seriós, traduït del francès per Riera i Montserrat, gens senzill de seguir, però indispensable per aprofundir en la complexitat del problema més enllà d'allò que «es casaven entre ells».

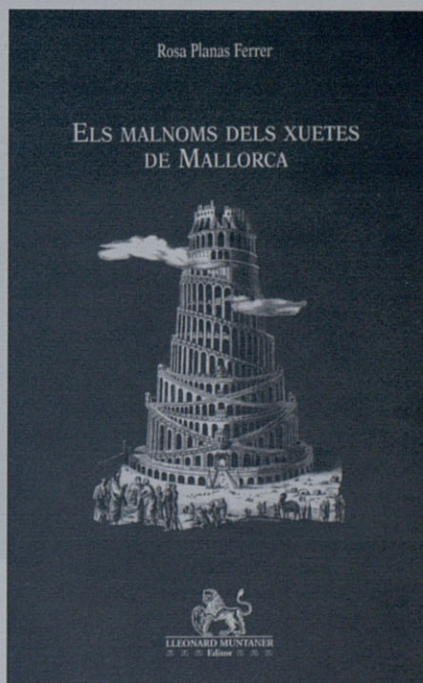
PINYA, Roman; CORTÈS, Gabriel. *Les cartes romanes de mossèn Pinya (1717- 1718)*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2000. Col·lecció 200 i UIB, 1.

Aquest interessant llibre ens con-

ta una doble peripècia: la d'unes cartes antigues que Gabriel Cortès i Cortès conservava i que havia estudiat i transcrit, i la de l'autor d'aquestes cartes, mossèn Just Pastor Pinya, que escriu a son pare des de Roma. El capellà Pinya hi ha

Forteza va fer tremolar l'illa amb *Els descendents dels jueus conversos*

anat per aconseguir influències per superar els entrebancs que el bisbe de Mallorca posava perquè pogués dir la primera missa, emparant-se en un complex embolic administratiu que dissimulava escàsament l'autèntica raó de l'impe-

erco
leta

Gianni Rodari

Infants de 0 a 4 anys
Ensenyament en català
Pedagogia activa
Grups reduïts
Servei de cuina

ARQUITECE BENNÀSSAR, 46
07004 PALMA - Tel. 971 29 90 86

erco
leta

Gianni Rodari

La publicació de les cartes, en les quals podem seguir com en un thriller les peripècies vaticanes i florentines de Pinya, a qui tothom passa amb cançons, és acompanyada de dos interessants estudis. Un, el de Roman Pinya, sobre la perso-

nalista, part d'un grup que Pinya reivindica.

L'altre és l'estudi preliminar que Cortès havia elaborat sobre les cartes. En aquest estudi ens situa a la Mallorca dels anys 1717-1718, quan encara coetgen els grans processos contra el judaïtzants i les confiscacions s'executen. Es també el període en què alguns ingenus, com el mercader Gaspar

Gràcies a l'esforç d'editors locals la producció de llibres s'ha multiplicat

nalitat de Gabriel Cortès, que li havia confiat la publicació de les cartes, i el qual ens presenta com a exponent d'intel·lectual conservador, catòlic i moderadament regi-

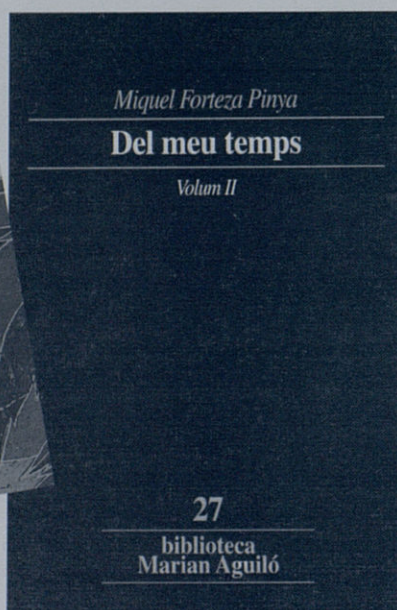
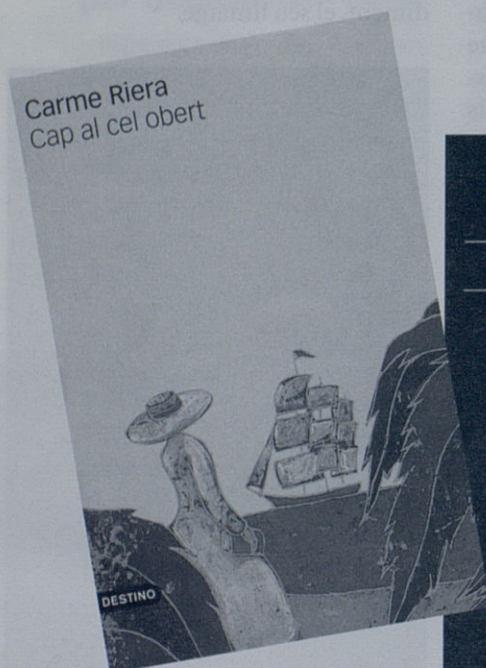
Pinya, pare del mossèn, pensen que la nova dinastia acabada d'estrenar i a la qual han donat suport, podrà canviar la seva sort.

PLANAS FERRER, ROSA. *Els malnoms dels xuetes de Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2003. Refaubetx, núm. 16.

Ens trobam davant una obra imponent, no tan sols per la seva extensió sinó també per la manera com abasta de forma exhaustiva la qüestió dels malnoms entre els xuetes de Mallorca. Per definir-ne la importància, Damià Pons, anterior conseller d'Educació i Cultura, va afirmar, el dia en què se'n va fer la presentació pública, que, pel que representava per al nostre patrimoni, ja s'havia guanyat un lloc al costat de les rondalles i del Diccionari Alcover-Moll.

Rosa Planas (Palma 1957), esdevinguda un referent per conèixer el llegat jueu a Mallorca, fa un estudi introductori en el qual ens apropa al coneixement dels malnoms i ens situa en l'espai urbà i el context històric dels descendents dels conversos. A continuació, agafant com a referent cadascun dels quinze llinatges xuetes, els dissectiona i n'analitza els orígens, la procedència, i la presència en la història de Mallorca, per acabar enumerant l'enfiloll de malnoms que cada llinatge ha tingut al llarg dels anys. Per a cada malnom es presenta un estudi onomàstic, un estudi històric documentat i un breu estudi filològic.

Els malnoms dels xuetes, molts dels quals han perdurat fins als nostres dies, serveixen també de pretext per recordar-nos moltes fetes de la nostra història, del nostre patrimoni i de la nostra llengua

Des de 1976

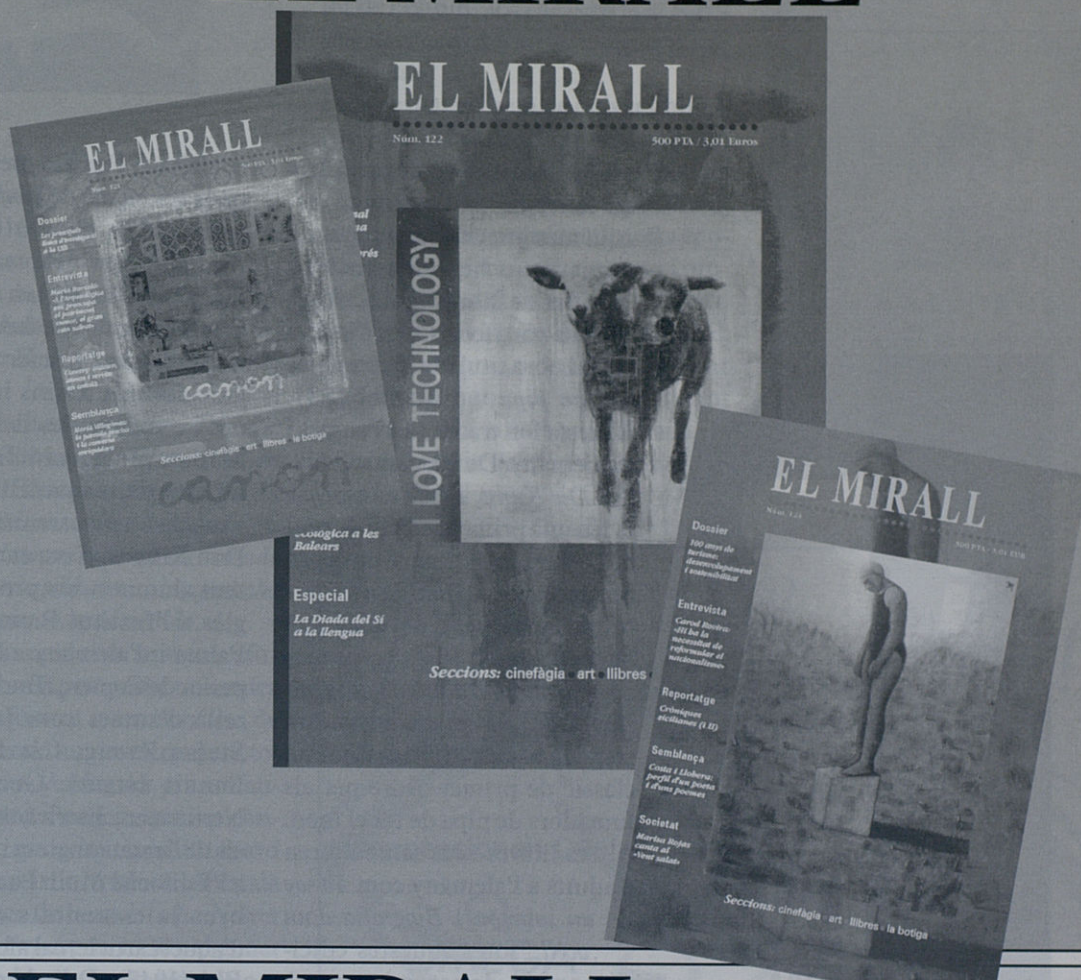
**ESPECIALISTES
EN ARTICLES
DE MUNTANYA,
CÀMPING, ESQUÍ
I ESCALADA**

T'equipam per a l'aventura

**ES
REFUGI**

Via Sindicat, 21 (pati interior)
Palma
Tel. 971 71 67 31
Fax 971 71 85 97
refugi@detallsport.es

EL MIRALL

EL MIRALL BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Sr./Sra. _____

DNI _____

Adreça _____

Núm. _____ Pis _____

Codi postal _____ Població _____

Telèfon _____

Em subscric a la revista EL MIRALL, al preu de 25 euros de quota anual. Podeu presentar els rebuts a l'entitat bancària/d'estalvi que indic a continuació i a la qual deman que els accepti i els carregui al meu compte:

Banc/Caixa _____

Signatura

Agència/Oficina _____

DC _____ Cte./Lta. núm. _____

Joaquim Verdaguer, el «best-seller» mallorquí

LLORENÇ VICH SANCHO

Notes literàries

Parlar de Joaquim Verdaguer i Travessí és fer-ho de l'escriptor mallorquí més internacionalment reconegut si ens hem de remetre a les xifres de llibres venuts. Això, en bona part, fou gràcies a la seva mítica obra titulada *El arte de fumar en pipa*, editada el 1931. Aquesta fou traduïda a l'anglès i a l'alemany. De la versió alemanya *Die Kunst, Pfeife zu rauchen* es féu una primera edició de cent mil exemplars que tingueren una molt bona acollida a les terres germàniques, i del qual queda constància que «[...] es va vendre una mitjana d'uns dotze exemplars diaris durant deu anys». Ara com ara aquest llibre és ja tot un clàssic de primer ordre per als fumadors de pipa de tot el món. Altres llibres seus també foren traduïts a l'alemany com *Yo soy un solterón* i *Biografía d'un ocell*.

Totes aquestes edicions li donaren un ressò molt més gran a l'estranger que no pas a Mallorca. Així i tot no deixà de participar activament en el món cultural illenc a través de les seves habituals col·laboracions als periòdics *La Almudaina* i *Baleares*, les revistes *Almanac de les Lletres* i *La Nostra Terra* i al setmanari *Cort*.

Joaquim Verdaguer havia nascut a Palma l'any 1895, i hi morí el 1966. Era fill de Magí Verdaguer i Callís, catedràtic de Retòrica de l'Institut Balear, i per tant nebot de

Narcís Verdaguer i Callís, fundador de *La Veu de Catalunya* i autor d'una incomple-

ta –falta el *Paradís*– però molt notable traducció de l'*Infern* i el *Purgatori* de la *Divina Commedia*. Ambdós eren nebots de mossèn Jacint Verdaguer, tan recentment commemorat. Aleshores la genètica literària no va fer més que seguir destil·lant dins les seves venes i també en les del seu germà Màrius Verdaguer i Travessí. Qui no recorda, d'aquest darrer, l'obra titulada *La ciutat esvaïda*...?

Don Xim –així era anomenat pels seus alumnes– era professor d'anglès a l'Institut Ramon Llull de Palma i d'alemany a l'Escola Superior de Comerç. Traductor al castellà d'autors com Jules Verne, Stefan Zweig, László Passuth, Panait Istrati, George Sand, Nerthemmer... Escriví, també, manuals de llengua anglesa i francesa per a l'Editorial Moll. I a més dels llibres ja esmentats al principi d'aquest article, cal afegir els títols *Bhà* (1947), *Dues històries ferestes* (1950), *El castillo de Bellver* (1951), *El eco del castillo*. *Un avaro* (1953) i *Un menorquí indòmit* (1960).

La seva afició a fumar en pipa, l'humorisme britànic, les narracions d'aventures, la solteria i una certa excentricitat el convertiren en un personatge insòlit en una illa aleshores provinciana. Fins i tot protagonitza un dels personatges de la novel·la *Die Insel des zweiten Gesichts* d'Albert Vigoleis Thelen. Tampoc no deixa de ser elogiat per l'escriptor francès Francis de Miomandre, autor del llibre titulat *Mallorque*, editat el 1943.

Abans de l'esclat del Moviment, l'escriptor col·laborava habitualment a l'*Almanac de les Lletres* i a *La Nostra Terra*. Arribada la guerra, va prendre partit pels qui combatien el comunisme i el separatisme. I malgrat que fos un home escèptic amb la política, ideològicament combregava amb el nou ordre de

coses. Això no el lliurà del fet que algunes persones de la Falange li requisassin les obres de Dostoievski, per allò de ser un autor rus...

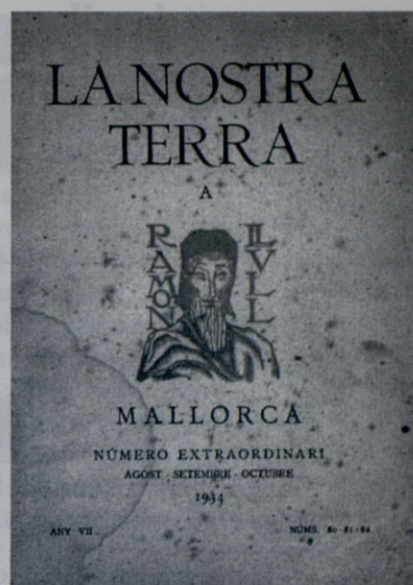
En paraules de Miguel Villalonga: «A pesar de su ilustre abolengo en la literatura catalana Verdaguer nunca ha escrito una línea en lengua vernácula. Si el órgano regionalista «La Nostra Terra» le pedía algún trabajo se lo enviaba en castellano. El trabajo aparecía en catalán, sin indicación de que fuera traducido. Al autor le tenían sin cuidado tales cosas, y ni aprobaba ni desaprobaba ninguna propaganda de partido.»

No puc posar en dubte aquestes afirmacions. Sonen, emperò, una mica estranyes, sobretot quan es tracta de les traduccions d'autors estrangers, tot i pensant que Verdaguer era un autèntic poliglòt. Pensem que set contes de l'escriptor britànic Rudyard Kipling apareixen traduïts al català en les pàgines de la revista *La Nostra Terra*, entre l'agost de 1930 i el gener de 1934. I tots ells estan signats per *Joaquim Verdaguer, Trad.* A més, en la revista *Cort*, molt posterior a la mort de Villalonga, apareixen alguns articles escrits en català. I el 1950 es va editar també un llibre titulat *Dues històries ferestes*, del qual Josep Maria Llopart afirmava que «[...] *Joaquim Verdaguer, castellanoparlant de tota la vida, era tanmateix un excel·lent i correctíssim escriptor en català. Les seves Històries ferestes són memorables dins el context del nostre noucentisme...*»

Kipling, autor d'*El Llibre de la Selva*, premi Nobel el 1907, era un dels literats més admirats per Verdaguer. Ara mateix, podem trobar i llegir aquestes set traduccions recollides dins el tom XLVI de la revista *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, recentment editat. Als anys trenta eren molt poques les traduccions que circulaven sobre l'obra de l'escriptor nascut a Bombay. I aleshores la literatura infantil no era precisament un tema d'interès de les editorials mallor-

quines. Tot va quedar imprès en els diferents exemplars de la revista. I en paraules de Pere Rosselló Bover, autor de l'estudi: «[...] *no per aquest motiu hem de condemnar a l'oblit aquestes traduccions.*»

I el que mai no hem de deixar oblida és tota l'obra de Joaquim Verdaguer. La seva vessant periodística podria donar cos a una esplèndida edició, imprescindible per entendre una època encara avui molt viva, encesa i propera. El seu estil és net, intel·ligent, humorístic... I alguns dels seus llibres, per descomptat, continuen essent importants punts de referència a tot el món. I ara, una bona fumada de pipa no estaria de més. Llàstima que jo ja no fumi!

Relojería Española S.L.
Fundada en 1885

Concessionari Oficial

Ω
OMEGA

LONGINES
SWISS WATCHES

TISSOT
Swiss Quality Time

RADO
Switzerland

AL COSMONAUTS CHRONOGRAPH
FORTIS
SWISS WATCHES

SWISS ARMY

EMPORIO ARMANI

HAMILTON
AMERICAN • SINCE 1852

Plaça de Cort, 14
Tel. 971 721 563 • 971 724 344
Fax 971 714 369

Tendències

llibres

BIEL MESQUIDA

Cent poemes de tot el món per a la pau és una notícia de primera plana

La coberta del llibre és tot un grafit que em deixà tocat. En vermell i en majúscules el títol: *Maleïdes guerres*. I davall en negre: *Poesia universal de tots els temps sobre els desastres de la guerra* (Edicions 62 & Empúries). I al centre de la coberta blanca de paper verjurat aquell símbol que l'any 1958 creà **Gerard Holtem** per a la campanya en pro del desarmament nuclear i que s'ha convertit en un crit clàssic i universal a favor de l'amor i de la pau: una circumferència amb un diàmetre i dos radis inclinats i simètrics. Crec que la primera vegada que el vaig veure va ser a Barcelona l'any

1964 quan començava a tenir ús de raó i desraó poètica, anava a les manifestacions antifrancquistes i practicava l'amor i no la guerra. **Jordi Cornudella**, un magnífic poeta (*El germà de Catul* és un dels meus poemaris de culte), ha seleccionat poemes de totes les llengües del món –en excel·lents i variadíssimes traduccions al català– que fan mètriques contra la guerra amb les paraules justes, que denuncien els carnatges, les misèries i, sobretot, les injustícies que tota guerra produeix. La distribució dels poemes fa servir el temps com a mesura: els primers tracten de guerres antigues, llunyaníssimes, i els darrers, que són majoria, agafen com a tema les guerres del segle XX, del qual cal recordar que ha estat el segle de la megamort, quan els humans més destrucció s'han fet els uns als altres: dues guerres mundials i infinitat de petites guerres locals. El primer poema de l'antologia –«Plany de Ningal per la destrucció d'Ur»–, traduït per l'amic desaparegut **Segimon Serrallonga**, va ser escrit fa quatre mil anys i ens conta la guerra de l'actual territori de l'Iraq. El darrer poema –«La guerra, la nit verda»–, de l'amic **Narcís Comadira**, també ataca la guerra d'Iraq que hem viscut amb dolor i ràbia i que continua en una terrible postguerra. (Vull donar testimoni d'una bona notícia: Comadira ha acabat fa no-res la traducció al català de l'obra completa de **Giacomo Leopardi**, que serà un dels meravellosos tresors que podrem llegir aquest cap d'any. Gràcies, amic!) Aquest trist rondó que ajunta dues guerres en un mateix territori en ofereix poemes de gent tan bona i diversa, entre molts d'altres, com **Safo**, **Li Bo**, **Victor Hugo**, **Emily Dickinson**, **Rimbaud**, **Cavafis**, **Trakl**, **Apollinaire**, **Kipling**, **Carner**, **Graves**, **Manent**, **Riba**, **Pere Quart**, **Brecht**, **Thomas**, **Char**, **Quasimodo**, **Pavese**, **Prévert**, **Ferrater**, **Esprui**, **Blai Bonet**, **Brossa**, **Adonis**, **Amikhai**, **Maria Àngels Anglada**, **Martí i Pol**, **Gimferrer**, **Szyborska** i **Casasses**. Un llibre d'aquests que et fan companyia de la bona i et donen coratge.

J. M. Coetzee: un escriptor sud-africà extraor dinari

A Coetzee (llegir Cutsi) li havia agafat mania perquè el trobava un escriptor bestseller. El primer text seu que em vaig passar pels ulls fou una col·laboració que va fer per al magnífic llibre *Lectura, memòria i tolerància*, que es va publicar amb motiu de la inauguració de la llibreria La Central del Raval (si anau a Barcelona passau pel carrer Elisabets, núm 6, i flipareu dins una llibreria situada en una església neogòtica amb llibres i noves tecnologies a voler). En aquest article Coetzee escrivia sobre la seva casa de Bellpuig (Catalunya) situada entre camps de gira-sols i blat de moro i on passa temporades. Ara he acabat de llegir *L'edat de ferro* (Edicions 62) i he quedat astorat, enlluernat i ben seduït per una escriptura que funda un estil a través d'un personatge de carn i saviesa i sentiments i ràbia i força amb una història d'una actualitat extraordinària, malgrat que el llibre fou escrit l'any 1900 (el segle passat, ai las!). Una vella professora de literatura a la qual acaben de comunicar que té metàstasi és la veu que escriu les 206 planes del llibre. Habita en una zona residencial de la Ciutat del Cap i sap que té el temps comptat (com tots nosaltres encara que no ens en vulguem témer). La seva única filla renegà de Sud-àfrica i partí cap als Estats Units, on s'ha casat i ha tingut fills. Cap a aquesta filla va dirigida la carta que forma el llibre. Paraules en flames, paraules en què amor i veritat es conjuguen en una lletra

que t'entra com una injecció, com una càrrega de profunditat, que et fa sentir, contemplar, veure, prendre partit, aïrar-te, entendre-te, compadir-te, salvar-te a través de mots amarats de vida, d'una sonoritat ressonadora: «Paraules sortides del meu cos, gotes de mi mateixa», ens diu la senyora Curren, aquest personatge per al qual el lector fa de filla i ella de mare en un món en què la mentida, la brutalitat i l'apartheid són l'atmosfera. Un món que és un poc, també, el nostre. La lucidesa terrible i vertadera

és un dels materials que fa servir Coetzee per pintar un fris de personatges i situacions d'una estilitzada simplicitat i una aclaparadora força. Et pega una coça a les entranyes, et remou les vísceres, t'estameneja, et desperta. «Potser simplement hauríem d'admetre que així és com s'ha de viure des d'ara: en un estat de vergonya.» Aquestes paraules de la senyora Curren donen amb la seva força seca la música fosca d'una obra de les més vives i sacsejadores que he llegit mai.

Embat
Llibres

PEDAGOGIA - PSICOLOGIA - CIÈNCIES SOCIALS

Pge. Papa Joan XXIII, 5-E • Geranis Centre - Tel. 971 713 350 • Fax 971 215 641 • 07002 Palma de Mallorca

Can Manresa, de botiga d'ultramarins a «delicatessen»

Can Manresa es va inaugurar el 12 de setembre de l'any 1949 com una botiga d'ultramarins. Miquel Manresa, el padrí de l'actual propietari del negoci, va néixer a Felanitx, però per circumstàncies familiars es va traslladar a Palma, on va muntar una lleteria a la plaça del Quadrado. Tancada la lleteria, va obrir Can Manresa, al capdavant de la qual es va posar la filla, Maria Manresa. Una vella foto penjada en una paret del negoci dona testimoni dels anys 50, quan a la botiga tot el gènere es venia a granel. S'hi poden veure sacs de sopa i d'arròs, unes mesures d'oli i embotits de matances. «Abans es venia de tot, un poc de fruita i verdura, lleixivet, sosa càustica, sopa, sobrassada, camallot, etc. A més, es treballava molt, fins i tot el diumenge dematí la botiga era oberta», explica Llorenç Joan, que va fer-se càrrec del negoci familiar quan només tenia 21 anys.

Amb els anys, la botiga s'ha modernitzat fins a arribar a convertir-se en una botiga de *delicatessen*, bàsicament de productes mallorquins. La seva anomenada arriba fora de l'illa i molts famosos han anat a posta a comprar a Can Manresa, com és el cas de Carmen Thyssen (hi ha una foto signada i dedicada per ella posant davant el local) o Fernando Fernández Tapias. També té com a clients molts jugadors del Mallorca.

Colmado Manresa
C/ Fàbrica, 19 · 070013 Palma
Tel. 971 731 631

Forn Cavalleria o Forn Cremat

Quan es va inaugurar, l'any 1390, el forn va adoptar el nom del carrer on estava ubicat, Forn Cavalleria, però molts anys després la botiga es va cremar i la gent del barri va començar a parlar del Forn Cremat, i aquest és el nom que ha perdurat fins ara.

Fa més o manco 25 anys que Fernando Maqueda, originari de Ruta, un poble de Còrdova, va agafar les regnes del Forn Cremat. Abans havia treballat a Can Pomar, de Campos, on va aprendre els secrets de la rebosteria mallorquina. Després, amb la seva dona, Maria Barón, varen posar en pràctica el que havien après, ara ja per compte propi.

Avui dia, al petit forn es despatxen bàsicament productes típics mallorquins com ara gató d'ametlla, pastissos de brossat, ensaïmades, coques de crema, robiols, panades, cocarrois, *melitxos*... «Fa poc també hem muntat un espai on tenim embotits per fer entrepans a la gent que treballa a la barriada», explica Maria Barón, que assegura que

els productes que venen estan fets en forn de llenya.

«Ara ja quasi ningú no utilitza aquest tipus de forn tant antic, perquè posar-lo en marxa és molt laboriós i, a més, una vegada acaba la tasca diària, s'ha d'agranar per l'endemà. I això representa massa feina, que no tothom vol fer», diu la propietària.

Forn Cremat
Carrer Cavalleria, 15 B · 07012 Palma
Tel. 971 725 037

Convocatòria per al curs 2003 - 2004 Dotació total: 107.700 euros

XXVI Premis BALDIRI REIXAC

Aquests premis, destinats a l'estímul i al reconeixement de l'escola catalana, són dotats per la Fundació Jaume I amb les aportacions voluntàries dels receptors del llibre-nadala que la

Fundació trameta cada any a persones interessades per la nostra cultura.

L'àmbit d'actuació és el dels Països Catalans. L'organització dels premis

compta amb l'assessorament de la DEC, Delegació d'Ensenyament Català d'Omnium Cultural.

Els Premis Baldiri Reixac són convocats en tres modalitats:

PREMIS A LES ESCOLES

14 premis de 3.300 Euros cadascun

Serà premiada la qualitat global, en llengua i continguts, de les escoles i els instituts quant a la catalanitat: lloc que ocupen la llengua i la cultura catalanes en el conjunt de les seves activitats, ús del català com a llengua de relació entre els alumnes, activitats culturals d'arrelament al país i aplicació conseqüent del Projecte Lingüístic de Centre.

Per a participar-hi cal omplir i trametre el qüestionari que facilita la Fundació Jaume I, així com la documentació que s'hi demana. Les escoles unitàries integrades dins d'una ZER s'han de presentar conjuntament.

Les escoles i els instituts ja presentats als Premis en anys anteriors i no premiats que desitgin optar a aquesta convocatòria, només caldrà que presentin el qüestionari actualitzat, sense que calgui aportar documentació nova.

No hi poden optar els centres educatius ja guardonats en convocatòries anteriors.

PREMI A MESTRES I PROFESSORS

Dotat amb 9.000 Euros:
6.000 euros a l'autor del treball guardonat
3.000 euros de subvenció per contribuir a l'edició del treball

Serà atorgat a un treball inèdit de temàtica pedagògica que contribueixi a l'ensenyament en català a qualsevol nivell i matèria.

Cal acompanyar els treballs –presentats anònimament i en dues còpies– amb la fitxa d'inscripció complimentada, dins un sobre tancat. A l'exterior no hi ha de constar el nom de l'autor sinó només el títol del treball.

El Jurat podrà dividir el premi o deixar-lo sense adjudicar. A l'edició del treball premiat hi ha de constar el premi amb el qual ha estat guardonat.

PREMIS ALS ALUMNES

75 premis de 700 euros cadascun

Seràn atorgats a treballs escolars fets, preferentment en equip, per alumnes d'ensenyament no universitari. L'import del premi es destinarà a llibres o materials didàctics en català escollits pels alumnes guardonats.

Els treballs hauran de ser fets en català i podran tractar de temes de qualsevol de les àrees de coneixements dels diversos cicles escolars, així com ésser resultat d'activitats del centre (dels murals, les maquetes i les manualitats més grans de 60 x 60 cm, només se n'admetran fotografies). Quant als treballs de recerca de segon de batxillerat, només se n'admetrà un per centre.

El Jurat valorarà especialment els treballs que suposin un aprofundiment en la realitat nacional catalana i en la nostra tradició cultural. Acompanyarà els treballs una memòria breu, no més llarga de dos fulls, on cal especificar les motivacions, les circumstàncies, la manera com s'ha fet el treball, etc.

Per optar al premi, cal acompanyar cada treball amb la fitxa d'inscripció, segons el model que en facilita la Fundació Jaume I.

No seran admesos els treballs que no vagin acompanyats de l'esmentada fitxa d'inscripció complimentada.

ASPECTES GENERALS

Els treballs i la documentació s'han d'adreçar a

FUNDACIÓ JAUME I
Aribau, 185, 3r. - 08021. BARCELONA
Telèfon: 93 200 53 47
Fax: 93 200 56 33
Correu electrònic:
info@fundaciojaumeprimer.org

El termini de presentació s'acabarà el dia 13 de febrer de 2004. Els treballs tramesos per correu que arribin després d'aquesta data, només seran admesos si al mata-segells consta que la tramesa és anterior al 7 de febrer.

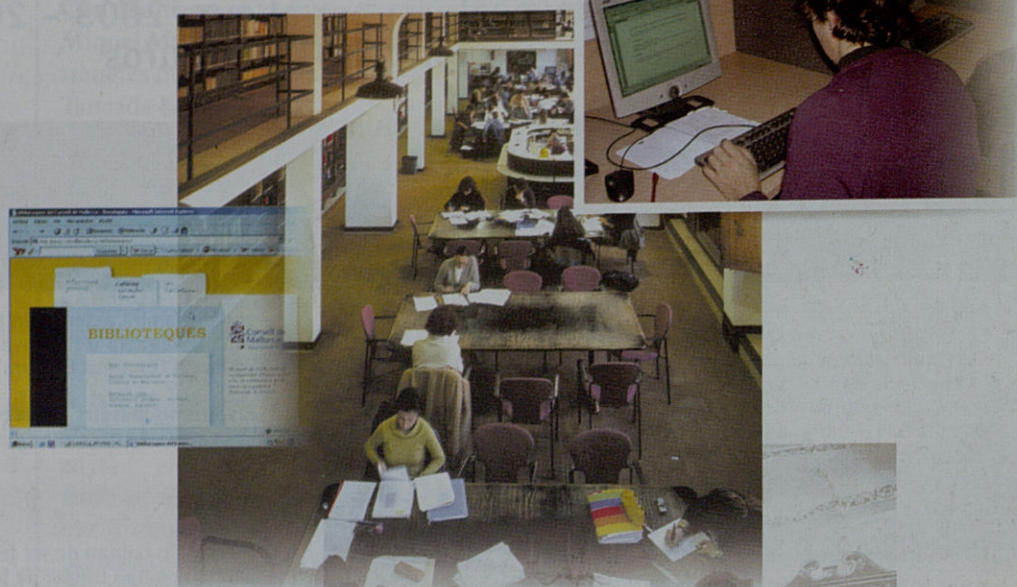
Els treballs no premiats podran ésser recollits des del 25 de juny fins al 17 d'octubre, prèvia presentació de la fitxa d'inscripció.

La Fundació Jaume I podrà disposar dels treballs premiats durant un any per tal d'exposar-los i promoure'n la difusió.

Premis Baldiri Reixac

Amb el patrocini honorífic de la

 Generalitat de Catalunya
Departament d'Ensenyament

1928/2003

feim 75 anys

“La biblioteca pública és una força viva al servei de l’ensenyament, la cultura i la informació, una eina indispensable per al foment de la pau i la comprensió entre les persones i entre les nacions”

Manifest de la UNESCO sobre la Biblioteca Pública. 1972

On i quan ens podeu trobar?

Som a les dependències del Departament de Cultura del Consell de Mallorca, a la planta baixa de l’edifici de la Misericòrdia (Via de Roma, 1, 07012 Palma)

Horari

De dilluns a divendres
de 9.00 a 13.45 h i de 16.30 a 20.00 h
(períodes d’estiu, setmana posterior de Pasqua i Nadal obert només els matins)

“Si tens una biblioteca amb jardí, ho tens tot”

Ciceró

Consell de
Mallorca

■ Departament de Cultura

Biblioteca de Cultura Artesana

la Misericòrdia
Centre Cultural

Tel. 971 716 612 o 971 229 094 / Fax 971 717 066

A/e: bca@conselldemallorca.net / Web: www.conselldemallorca.net/biblioteques/bcart.htm